

بررسی شاخص رقابت‌پذیری جهانی و فضای کسب و کار جایگاه ایران و بایسته‌های آن

دکتر محمد جواد ایروانی*

مهرماه 1389

مقدمه

روند طی شده در عرصه اقتصاد جهانی و آنچه شاهد آن هستیم نشان‌دهنده لزوم اندیشیدن سازوکاری جدید در نظام تصمیم‌گیری اقتصادی است. در این نظام تصمیم‌گیری تبعاً شاخص‌های اقتصادی باید با رویکرد نوینی بازتعریف شوند. در چنین فضایی است که رقابت‌پذیری، سهولت کسب و کار و دیگر شاخص‌های اقتصادی جایگاه خاصی می‌یابند. آنچه اکنون از این شاخص‌ها استنباط می‌شود، نوعی ابزارهای ترویج نظام اقتصادی برآمده از الگوهای فکری غرب است. یعنی وقتی تلاش می‌شود وضعیت درونی یک کشور منطبق با آن شاخص‌ها شکل بگیرد، نوعی استفاده نرم‌افزاری از شاخص‌ها برای کشاندن نظام اقتصادی جهان به آن نظام فکری حاکم در کشورهای وضع‌کننده شاخص‌ها است. آنچه در این مقاله مدنظر است در وهله اول بررسی مفهومی شاخص رقابت‌پذیری، مقایسه آن با شاخص سهولت کسب و کار، بررسی جایگاه ایران در این شاخص‌ها و در نهایت نگاهی به مقررات‌زدایی متناسب با نظام اداری ایران خواهیم پرداخت.

واژه‌های کلیدی: رقابت‌پذیری / شاخص / سهولت کسب و کار / نظام اقتصادی / مقررات‌زدایی

* استاد دانشگاه تهران و عضو مجمع تشخیص مصلحت نظام

چیستی رقابت‌پذیری

مایکل پورتر از منظر اقتصادی رقابت‌پذیری را مترادف با بهره‌وری چگونگی استفاده یک ملت از عوامل تولید خود می‌داند. (پورتر، 2005)

رقابت‌پذیری به عنوان مجموعه‌ای از نهادها، سیاست‌ها و عوامل تعریف می‌شود که تعیین‌کننده بهره‌وری کشورها هستند. سطح بهره‌وری به نوبه خود بیانگر سطح رفاه قابل دسترسی در کشورهای مختلف است. به عبارت دیگر اقتصادی رقابتی‌تر است که از سطح بهره‌وری بالاتری برخوردار باشد یعنی با تحصیل سطح بالاتری از درآمد، رفاه بیشتری را برای آحاد مردم فراهم کند. سطح بهره‌وری همچنین نشان‌دهنده نرخ بازده سرمایه در اقتصاد است. در سالهای اخیر بهره‌وری از اهمیت بسیاری برخوردار شده است و به عنوان یک استلزام راهبردی برای پیشرفت مطرح می‌شود چرا که در زمان کمبود منابع و زمان - به علت سرعت تغییرات محیطی - آنچه تعیین‌کننده جایگاه کشور است، سطح بهره‌وری آنها می‌باشد. بنابراین اقتصاد رقابتی با رویکرد بهره‌وری؛ اقتصادهایی هستند که عوامل تقویت‌کننده بهره‌وری جایگاه مناسبی در آنها داشته باشند و رفاه حال و آینده بر پایه این عوامل ساخته شود. چنین نظام اقتصادی قدرت مواجهه با چرخه‌های نزولی در اقتصاد را دارا خواهد بود و به نوعی عملکرد مطلوب اقتصادی را تضمین خواهد کرد. این در حالی است که اقتصاد جهانی در شرایط کنونی با عدم قطعیت قابل ملاحظه‌ای روبروست، این حالت نشان می‌دهد رقابت‌پذیری به تنهایی نمی‌تواند ترسیم‌کننده وضع واقعی یک اقتصاد باشد به همین علت در یک نگاه تعدیل یافته می‌توان گفت رقابت‌پذیری بیانگر آن است که اقتصاد رقابتی‌تر است که بتواند در میان‌مدت تا درازمدت رشد بیشتری داشته باشد.

ارکان شاخص رقابت‌پذیری جهانی

هدف اصلی گزارش رقابت‌پذیری جهانی (CGR)¹ ارائه تصویری از محیط اقتصادی کشور و میزان توانایی آن برای دستیابی به سطوح پایدار رشد و رفاه است. این گزارش که توسط اجلاس اقتصاد جهانی² در ژنو منتشر می‌شود از روش‌های کمی و کیفی برای سنجش قدرت و ضعف نسبی اقتصاد استفاده می‌کند. اولین گزارش رقابت‌پذیری سال 1979 منتشر شد و تعداد کشورهای تحت پوشش هر سال افزایش یافت.

¹ . Competitiveness Global Report

² . Global Economic Forum

12 رکن، سنگ‌بنای این گزارش را تشکیل می‌دهند که عبارتند از:

1. نهادها (عمومی و خصوصی)
2. زیرساخت
3. ثبات اقتصاد کلان
4. بهداشت و آموزش اولیه
5. آموزش و تحصیلات تکمیلی
6. بازدهی بازار کالا
7. بازدهی بازار کار
8. تخصیص شدن بازار مالی
9. آمادگی فنی
10. اندازه بازار
11. تخصیص شدن کسب و کار
12. ابتکار

مراحل توسعه در گزارش رقابت‌پذیری جهانی:

1. مرحله اول: عامل‌محور (سرانه تولید ناخالص داخلی کمتر از دوهزار دلار)
2. گذار از مرحله اول به مرحله دوم (2 تا 3 هزار دلار)
3. مرحله دوم: بازده‌محور (3 تا 9 هزار دلار)
4. گذار از مرحله دوم به مرحله سوم (9 تا 17 هزار دلار)
5. مرحله سوم (بالاتر از 17000 دلار)

در مقایسه با گزارش انجام کسب و کار، گزارش رقابت‌پذیری جهانی اجلاس اقتصاد جهانی مفهومی بسیار وسیع‌تر را از محیط کسب و کار در رتبه‌بندی کشورها با استفاده از روش‌های کمی و کیفی برای ارزیابی عواملی چون زیرساخت، بهداشت و آموزش اولیه، و تحصیلات تکمیلی در نظر می‌گیرد. با این وجود گزارش رقابت‌پذیری جهانی هم دارای محدودیت‌هایی است چون کشورهای کمتری را نسبت به گزارش انجام کسب و کار پوشش می‌دهد (134 کشور در گزارش 2008-2009) و زمان انجام نظرسنجی‌ها در داخل کشور به مصاحبه با شرکت‌های بزرگ‌تر با پوشش بین‌المللی گرایش دارد و در نتیجه، احتمال دارد چشم‌انداز مربوط به بنگاه‌های کوچک و متوسط ممکن است در شاخص رقابت‌پذیری جهانی لحاظ نشده باشند.

ساختار شاخص رقابت پذیری جهانی 2010-2011

الف) الزامات اساسی

ارکان	مؤلفه‌ها	نمایه‌ها
1- نهادها %25	• نهادهای عمومی	• حقوق مالکیت • اثرگذاری نامطلوب • امنیت • اخلاق و فساد • عدم اثربخشی دولتی
2- زیربناها %25	• نهادهای خصوصی	• اخلاق شرکتی
• زیربنای بخش حمل و نقل	• کیفیت کلی زیربنا • کیفیت زیربنای راه‌آهن • کیفیت زیربنای فرودگاه	• کیفیت جاده‌ها • کیفیت زیربنای بنادر • صندلی در مسافت موجود
• زیربنای انرژی و تلفن	• کیفیت تأمین الکتریکی • اشتراک موبایل	• خطوط تلفن ثابت
3- بهداشت و آموزش ابتدایی %25	• بهداشت	• تأثیر مالاریا بر کسب و کار • تأثیر سل بر کسب و کار • تأثیر اچ.آی.وی بر کسب و کار • مرگ و میر کودکان
• وقوع مالاریا • وقوع سل • شیوع اچ.آی.وی • امید به زندگی	• آموزش ابتدایی	• کیفیت آموزش ابتدایی
4- فضای اقتصاد کلان %25	• تعادل بودجه دولتی • تورم • بدهی دولتی	• نرخ ثابت نام ابتدایی • نرخ پس‌اندازهای ملی • افزایش نرخ بهره • رتبه اعتباری کشور

ب) تقویت‌کننده‌های اثربخشی

ارکان	مؤلفه‌ها	نمایه‌ها
5- آموزش و تحصیلات بالاتر %17	• کیفیت آموزش	• نرخ ثابت نام متوسطه • نرخ ثابت نام تحصیلات عالی
• کیفیت آموزش	• کیفیت سیستم آموزش • کیفیت مؤسسات آموزش مدیریت	• کیفیت آموزش ریاضیات و علوم • دسترسی به اینترنت در مدارس
• آموزش حین خدمت	• دسترسی داخلی به خدمات آموزشی و تحقیقاتی	• میزان آموزش کارکنان
6- اثربخشی بازار کالا %17	• رقابت داخلی	• فشردگی رقابت داخلی • اثربخشی سیاست ضدانحصاری • نرخ کلی مالیات • زمان لازم برای آغاز کسب و کار
• میزان قدرت بازار • مقدار و اثر مالیات • تعداد رویه‌های لازم برای آغاز کسب و کار • هزینه سیاست‌های مربوط به کشاورزی	• رقابت خارجی	• فراوانی موانع کسب و کار • فراوانی مالکیت خارجی • موانع گمرکی
• تعرفه‌های بازرگانی • اثر قوانین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی • واردات به‌عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی	• کیفیت شرایط تقاضا	• سمت و سوی جهت‌گیری مشتری • تخصص خریدار

ارکان	مؤلفه‌ها	نمایه‌ها
7- اثربخشی بازار کار %17	انعصاف‌پذیری	<ul style="list-style-type: none"> همکاری در روابط کارگر - کارفرما ثبات اشتغال هزینه‌های اضافی
	استفاده اثربخش از استعدادها	<ul style="list-style-type: none"> هزینه بهره‌وری فرار مغزها
8- توسعه بازار مالی %17	اثربخشی	<ul style="list-style-type: none"> در دسترس بودن خدمات مالی تأمین مالی از طریق بازار داخلی سرمايه در دسترس بودن سرمايه براي سرمايه‌گذاري
	اعتماد و اطمینان	<ul style="list-style-type: none"> استحکام بانکها شاخص حقوق قانونی
9- آمادگی از لحاظ فناوری %17	سازگاری با فناوری	<ul style="list-style-type: none"> در دسترس بودن آخرین فناوریها سرمايه‌گذاري خارجي مستقيم و انتقال فناوری
	استفاده از ارتباطات راه دور	<ul style="list-style-type: none"> کاربرد اینترنت پهنای باند اینترنت اشتراک تلفن همراه
10- حجم بازار	حجم بازار داخلی	<ul style="list-style-type: none"> اشتراک اینترنت با پهنای باند وسیع خطوط تلفن ثابت
%17	حجم بازار خارجی	<ul style="list-style-type: none"> شاخص حجم بازار داخلی شاخص حجم بازار خارجی
عوامل نوآوری و تخصص		
11- تخصصی شدن کسب و کار %50		<ul style="list-style-type: none"> کمیت تأمین‌کنندگان داخلی وضعیت توسعه شاخه‌ای وسعت زنجیره ارزش تخصصی شدن فرایند تولید تمایل برای تفویض اختیار
		<ul style="list-style-type: none"> کیفیت تأمین‌کنندگان داخلی ماهیت مزیت رقابتی کنترل توزیع بین‌المللی میزان بازاریابی انکا به مدیریت حرفه‌ای
12- نوآوری %50		<ul style="list-style-type: none"> ظرفیت نوآوری کیفیت مؤسسات تحقیقات علمی میزان صرف هزینه توسط شرکت‌ها برای تحقیق و توسعه همکاری صنعت و دانشگاه در تحقیق و توسعه تهیه محصولات دارای فناوری بالا توسط دولت در دسترس بودن دانشمندان و مهندسان اختراعات کاربردی محافظت از حقوق معنوی

مقایسه شاخص انجام کسب و کار و گزارش رقابت پذیری جهانی

برخی از گزارش‌های مشهورتر رتبه‌بندی، مانند گزارش «انجام کسب و کار» بانک جهانی و همچنین «گزارش رقابت‌پذیری جهانی» اجلاس اقتصاد جهانی به صورت گسترده‌ای به عنوان ابزاری مؤثر برای تقویت رقابت سالم میان کشورها و تشویق سرمایه‌گذاری برای اصلاحات اقتصادی به رسمیت شناخته شده‌اند. اما این گزارش‌ها هم دارای محدودیت‌ها و منتقدان خاص خود هستند. برای مثال، گزارش انجام کسب و کار دارای نگاهی نسبتاً محدود است چون فقط به سنجش هزینه‌های نظارتی انجام کسب و کار می‌پردازد اما به دیگر عوامل محیط کسب و کار مانند زیرساخت یا ثبات اقتصاد کلان توجه نمی‌کند. روش مورد استفاده در گزارش انجام کسب و کار هم مورد انتقاد است چون تعداد پاسخ‌دهندگان در بعضی از کشورها گاهی اوقات تنها یک نفر است و پاسخ‌دهندگان انحصاراً از شهرهای بزرگ تجاری انتخاب می‌شوند. حتی برخی این انتقاد را مطرح می‌کنند که نماگرهای گزارش انجام کسب و کار و نوع نظرسنجی نشان‌دهنده‌ی دارای پیش‌داوری نسبت به سیستم‌های قانون شهری و طرف‌داری از سیستم حقوقی قوانین مشترک است.

در مقایسه، گزارش رقابت‌پذیری جهانی اجلاس اقتصاد جهانی مفهومی بسیار وسیع‌تر را از محیط کسب و کار در رتبه‌بندی کشورها با استفاده از روشهای کمی و کیفی برای ارزیابی عواملی چون زیرساخت، بهداشت و آموزش اولیه، و تحصیلات تکمیلی در نظر می‌گیرد. با این وجود گزارش رقابت‌پذیری جهانی هم دارای محدودیت‌هایی است چون کشورهای کمتری را نسبت به گزارش انجام کسب و کار پوشش می‌دهد (134 کشور در گزارش 2009-2008) و زمان انجام نظرسنجی‌ها در داخل کشور به مصاحبه با شرکت‌های بزرگ‌تر با پوشش بین‌المللی گرایش دارد و در نتیجه، احتمال دارد چشم‌انداز مربوط به بنگاه‌های کوچک و متوسط ممکن است در شاخص رقابت‌پذیری جهانی لحاظ نشده باشند.

اگرچه هیچ گزارش رتبه‌بندی به تنهایی نمی‌تواند ارزیابی جامع و کاملی از تمام جنبه‌های محیط کسب و کار کشور ارائه دهد، اما وقتی این گزارش‌ها کنار هم گذاشته شوند، می‌توانند تصویری دقیق‌تر از شرایط اقتصادی کشور به دست داده و به عنوان نقطه‌ی شروع مناسبی جهت شروع اصلاحات مورد نیاز عمل کنند.

گزارش انجام کسب و کار بانک جهانی

گزارش انجام کسب و کار (Doing Business) که توسط بانک جهانی منتشر می‌شود معروف-ترین گزارش معیار و رتبه‌بندی است که بیشترین پوشش را از نظر تعداد کشورها دارد. از سال 2004 به بعد، این مجموعه رتبه‌بندی کشورها را بر اساس عملکرد آنها در ارتباط با نماگرهای محیط کسب و کار که به منظور سنجش زمان و هزینه لازم در ایجاد کسب و کارهای کوچک و متوسط در کشور تعریف شده‌اند انجام می‌دهد. سال 2004، پوشش گزارش شامل 135 کشور و 5 نماگر می‌شد. سال 2009، تعداد کشورها به 181 و نماگرها به 10 عدد افزایش یافته است:

- شروع کسب و کار
- نوع اخذ مجوزها
- استخدام کارکنان
- ثبت مالکیت
- اخذ اعتبار
- محافظت از سرمایه‌داران
- پرداخت مالیات
- تجارت برون مرزی
- اجرایی کردن قراردادها
- خاتمه کسب و کار

اطلاعات لازم برای گزارش انجام کسب و کار از طریق نظرسنجی‌ها و مشاوره با متخصصان محلی شامل وکلا، مشاوران تجاری، حسابداران، شرکتهای حمل و نقل، و مسئولان دولتی دارای پست‌های نظارتی تهیه می‌شوند. مشارکت‌کنندگان در چارچوبی استاندارد به سئوالات پاسخ داده و نوع حقوقی کسب و کار، حجم آن، محل و ماهیت عملیاتی را که در کسب و کارشان انجام می‌شوند مشخص می‌کنند.

سال 2008، گروه ارزیابی مستقلی گزارشی را در زمینهٔ نماگرهای مورد استفادهٔ بانک جهانی منتشر کرد که نشان‌دهندهٔ محدودیت‌هایی کلیدی بود که باید زمان تفسیر داده‌ها مورد توجه قرار داد:

- 1- داده‌های جمع‌آوری شده مربوط به بزرگ‌ترین شهر در اقتصاد کشور هستند و نمی‌توانند نمایندهٔ نوع نظارت و قوانین در دیگر بخش‌های اقتصاد مورد مطالعه باشند. بانک جهانی برای رفع این محدودیت پروژهٔ انجام کسب و کار فراملی (Subnational) را آغاز کرد.
- 2- تمرکز داده‌ها معمولاً روی نوع خاصی از کسب و کار – عموماً شرکت‌های با مسئولیت محدود و یا معادل حقوقی آن - قرار دارد. و این نیز ممکن است باعث شود نتایج نشان‌دهندهٔ وضعیت دیگر انواع کسب و کار نباشد.
- 3- رویدادهایی که در پاسخ‌نامهٔ استاندارد درج شده‌اند راجع به مسائلی محدود و خاص بوده و نشان‌گر مجموعهٔ کاملی از مسائلی که کسب و کار با آن‌ها روبروست نیستند.
- 4- مقیاس زمان، شامل عنصر قضاوت توسط پاسخ‌دهندگان و کارشناسان است. وقتی منابع اطلاعاتی داده‌های زمانی مختلفی را در پاسخ خود ذکر می‌کنند، زمانی که ثبت می‌شود میانگین پاسخ‌های داده‌شده است.
- 5- روش مورد استفاده فرض را بر این می‌گذارد که خود واحد کسب و کار کاملاً از نیازها و رویه‌های لازم آگاه است. در عمل، زمانی که آگاهی از رویه‌ها وجود نداشته باشد یا امکان انجام مناسب آن‌ها فراهم نباشد وقت و هزینهٔ بیشتری صرف انجام کسب و کار خواهد شد.

گزارش انجام کسب و کار	گزارش رقابت پذیری	گزارش ابعاد مقایسه
سنجش زمان و هزینه لازم در ایجاد کسب و کارهای کوچک و متوسط در کشور	ارایه تصویری از محیط اقتصادی و میزان توانایی آن برای رسیدن به سطوح پایدار رشد و رفاه	هدف
1- شروع کسب و کار	1- نهادها (عمومی و خصوصی)	شاخص‌ها
2- نوع اخذ مجوزها	2- زیرساخت	
3- استخدام کارکنان	3- ثبات اقتصاد کلان	
4- ثبت مالکیت	4- بهداشت و آموزش اولیه	
5- اخذ اعتبار	5- آموزش و تحصیلات تکمیلی	
6- محافظت از سرمایه‌داران	6- بازدهی بازار کالا	
7- پرداخت مالیات	7- بازدهی بازار کار	
8- تجارت برون مرزی	8- تخصصی شدن بازار مالی	
9- اجرایی کردن قراردادها	9- آمادگی فنی	
10- خاتمه کسب و کار	10- اندازه بازار	
	11- تخصصی شدن کسب و کار	
	12- ابتکار	
محدود - توجه به سنجش هزینه‌های نظارتی	وسیع و شامل 12 رکن فوق	دامنه ارزیابی
1- پاسخ‌دهندگان محدود (گاهی یک نفر)	1- کشورهای محدودتری را بررسی می‌کند	انتقادات روش انجام کار
2- احتمال پیش‌داوری نسبت به سیستم شهری	2- به مصاحبه با شرکتهای بزرگ‌تر با رویکرد بین‌المللی تمایل دارد	
در سال 2009 181 کشور	در سال 2008-2009 134 کشور	تعداد کشورهای ارزیابی شده
کارایی سیستم‌ها و فرایندهای پشتیبان از کسب و کارها	کارایی کسب و کارها و اثربخشی آنها	نقطه تمرکز ارزیابی

جایگاه ایران در گزارش رقابت پذیری جهانی

با توجه به ملاحظه‌ای که در مقدمه به آن اشاره رفت به جایگاه ایران در گزارش رقابت‌پذیری جهانی می‌پردازیم. ایران جزو 139 کشور مورد بررسی در گزارش 2010-2011 رقابت‌پذیری است و در بین این کشورها رتبه 69 را به خود اختصاص داده است. این رتبه نشان می‌دهد ایران در حال گذر از مرحله عامل محور (مرحله اول) به مرحله دوم (بازده محور) است. نگاه به جایگاه ایران در مؤلفه‌های اصلی رقابت‌پذیری نشان می‌دهد ایران از نظر الزامات اساسی رقابت‌پذیری با امتیاز 4/58 در رتبه 63 قرار دارد و از نظر عوامل نوآوری و تخصص با 3/34 امتیاز حائز رتبه 82 شده است و از نظر عوامل تقویت‌کننده اثربخشی با امتیاز 3/76 جایگاه 90 را به خود اختصاص داده است.

جمهوری اسلامی ایران در گزارش سال 2010-2011 شاخص رقابت‌پذیری جهانی برای اولین بار بطور کامل وارد شد و رتبه 69 را به خود اختصاص داد که نشان‌دهنده برخی نقاط قوت بارز به همراه برخی چالش‌های با اهمیت است. جمهوری اسلامی ایران در حال گذار از مرحله اول به مرحله دوم توسعه است، برای این که خود را آماده چالش‌های آینده سازد باید روی الزامات اساسی و همچنین تقویت‌کننده‌های اثربخشی متمرکز شود. در حال حاضر ایران از فضای نسبتاً باثباتی در اقتصاد کلان برخوردار است (رتبه 45) که نشان‌دهنده نرخ بالای پس‌انداز ملی (رتبه 26) و بدهی بسیار کم بخش عمومی (دولتی) است (رتبه 17). همچنین این کشور از حجم بالای بازار از درجه بالائی یعنی (رتبه 20) برخوردار است که فعالان در کسب و کار را قادر به انجام دادوستدهایی در مقیاس بالا می‌سازد. این مزایا می‌توانند با تسهیل امور و در نتیجه پشتیبانی از اقتصاد کشور در رقابت بین‌المللی تقویت شوند. اثربخشی بازار کالا و خدمات در (رتبه 98) قرار دارد. دیگر اولویت‌ها برای اصلاحات اقتصادی شامل بازارهای کار می‌شود که در میان محدودترین بازارها از نظر نظارت و کنترل قرار دارند (رتبه 135) که نشانگر آمار بالا در فرار مغزها (رتبه 109) و ساختارهای مشوقی هستند که بر پایه شایسته‌سالاری بنا نهاده نشده‌اند (رتبه 121 در اتکا به مدیریت حرفه‌ای و 111 در ارتباط بین هزینه پرداخت شده و بهره‌وری). همچنین تقویت بخش مالی اثربخش‌تر و قابل اعتمادتر (رتبه فعلی: 120) از اهمیت برخوردار است. دسترسی محدود به تأمین مالی (رتبه 129) در میان محصولات مختلف مالی به همراه اطمینان پایین به بخش بانکی (رتبه 114) به طور قابل ملاحظه‌ای مانع رشد

در کشور می‌شود. ضمن اینکه در این رابطه تلاش و جهش بخش غیردولتی در جهت دستیابی به تأمین مالی در سطح منطقه و بین‌المللی می‌تواند موجب جهش در رونق تولید و کسب و کار گردد. استفاده از منابع نهادهای مالی بین‌المللی نظیر IFC و ICD و IDB و یا بانک‌های تجاری خارجی و یا صندوق توسعه ملی به شدت توصیه می‌گردد. ارتقای بهره‌وری نیز می‌تواند با بکارگیری آخرین فن‌آوری‌های بدست آمده از خارج انجام بگیرد. در حال حاضر، ظرفیت شرکت‌های ایرانی برای جذب فن‌آوری‌های جدید بسیار پایین است (رتبه 116) و دسترسی به اینگونه فن‌آوری‌ها نیز با محدودیت مواجه است (رتبه 123). در این خصوص، تقویت ارتباطات مستقیم راه دور (رتبه 95) و استفاده از پهنای باند بیشتر برای اینترنت (رتبه 101) می‌تواند باعث پیشرفت شود.

جایگاه ایران در شاخص فضای کسب و کار

از جمله شاخص‌هایی که به اندازه‌گیری رتبه کشورها در فضای کسب و کار کوچک می‌پردازد شاخص فضای کسب و کار است. در جدول 1 وضعیت ایران و دیگر کشورهای منطقه در شاخص فضای کسب و کار و هر یک از 10 مولفه‌ی مربوطه در سال 2009 درج شده است. ایران در رتبه‌ی 142 جهانی و 20 منطقه قرار دارد. بهترین رتبه‌ی منطقه‌ای از آن کشورهای عربستان بوده و پس از این کشور، بحرین و رژیم اشغالگر قدس قرار دارند. در حالی که ایران در جایگاه بیستم منطقه‌ی خاورمیانه قرار دارد.

با ملاحظه‌ی مندرجات جدول 1 فاصله‌ی میان ایران و کشورهای پیشرو در حوزه‌ی رقابت‌پذیری در منطقه آشکار می‌شود در افق چشم‌انداز لازم است این فاصله پشت سر نهاده شود و کشورمان بتواند به مقام نخست فایق آید.

جدول 1- رتبه‌ی جهانی کشورهای خاورمیانه در شاخص فضای کسب و کار و مولفه‌های مربوطه در سال 2009

کشور	رتبه	شروع کسب و کار	اخذ مجوزها	استخدام و اخراج کارگران	ثبت اموال	اخذ اعتبارات	حمایت از سرمایه‌گذاران	پرداخت مالیات	تجارت خارجی	اجرای قراردادها	اتمام کسب و کار
عربستان	16	28	50	45	1	59	24	7	16	137	57
بحرین	18	49	14	26	18	84	53	15	21	113	25
رژیم اشغالگر	30	24	120	92	160	5	5	77	9	102	39
قطر	37	57	27	88	54	131	88	2	36	98	31
امارات	46	113	41	47	11	68	113	4	14	145	141
کویت	52	134	82	43	83	84	24	9	104	94	66
عمان	57	76	133	24	19	123	88	8	119	105	63
ترکیه	59	43	131	138	34	68	53	68	59	27	118
تونس	73	37	101	113	55	84	142	106	38	72	32
پاکستان	77	77	93	136	97	59	24	124	71	154	53
یمن	98	50	33	69	48	172	126	138	126	41	87
لبنان	99	98	121	58	102	84	88	45	83	118	121
اردن	101	131	74	52	115	123	113	22	74	128	93
مصر	114	41	165	107	85	84	70	144	24	151	128
مراکش	128	62	90	168	117	131	164	119	64	112	64
فلسطین	131	166	149	109	80	163	38	25	85	122	181
الجزایر	132	141	112	118	162	131	70	166	118	126	49
سوریه	137	124	131	122	71	178	113	99	111	174	84
ایران	142	96	165	147	147	84	164	104	142	56	107

توجه به شاخص‌های ارزیابی این مهم را نشان می‌دهد که لازم است فرایندهای انجام کار اصلاح شوند. بر همین اساس اجرای سیاستهای کلی نظام اداری ابلاغی مقام معظم رهبری می‌تواند نقش بسیار تعیین‌کننده در ارتقای جایگاه ایران اسلامی دارد.

در بعد پرداخت مالیات، تصویب قانون مالیات ارزش افزوده و اجرای صحیح آن می‌تواند در کارآمدی و شفافیت این سیستم بسیار اثرگذار باشد و رتبه کشور را در مؤلفه پرداخت مالیات و سایر مؤلفه‌ها با توجه به اهمیت تبدیل اقتصاد زیرزمینی به اقتصاد شفاف بالاتر می‌برد. مع‌الوصف با توجه به عدم دقت در اخذ اطلاعات و شیوه ارزیابی نشان‌دهنده این است که قوانین و مقررات مربوط به حوزه اقتصادی و کسب و کار نظیر قانون نحوه اجرای اصل 44 و مالیات بر ارزش افزوده و یا قانون هدفمندسازی یارانه‌ها هیچ دخالتی و تغییری در رتبه‌بندی ایران نداشته است!؟

معدالک نکته مهم در طبقه‌بندی‌های بین‌المللی انعکاس شفاف و واقعی و بموقع اطلاعات مقررات و قوانین می‌باشد که در شاخص‌هائی نظیر کسب و کار صرفاً محدود به کسب و کارهای کوچک و نیز محدود به کسب اطلاع حتی تلفنی و در چهارچوب فهم و درک طرف مقابل (و نه واقعیت‌های مستند) از متغیرها است و بنابراین اهمیت مسئولیت دستگاه‌های مسئول در هر یک از شاخص‌ها بایستی تعیین و به ارسال منظم اطلاعات به سازمان‌های بین‌المللی و نظیر در سطح ملی مبادرت ورزند یعنی رویکرد فعال تولید و ارسال اطلاعات بجای کسب نظر از درک‌های متفاوت افراد آگاه و کم‌اطلاع یا توسط سازمان‌های قاهر و مسلط بین‌المللی است این خلأئی است که باعث شده همیشه رتبه ایران کمتر از واقعیت نشان داده شده و مخالفت گروه‌های سیاسی با یکدیگر عمدتاً باعث سیاه‌نمائی گردیده و تلاش می‌کنند از شاخص‌هائی استفاده نمایند که پایین‌ترین رتبه ایران را نشان می‌دهد.

۱- چشم‌انداز ملی رقابت پذیری

فضای کسب و کار ایران در مقایسه با کشورهای منطقه، وضعیت ایران در مولفه‌های دهگانه یکسان نبوده و در برخی وضعیت مناسب‌تری دارد. وضعیت ایران در هر یک از مولفه‌های دهگانه به شرح زیر است:

- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی شروع کسب و کار: 12
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی اخذ مجوز: 19
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی استخدام و اخراج کارگران: 18
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی ثبت اموال: 17
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی اخذ اعتبارات: 11
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی حمایت از سرمایه گذاران: 18
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی پرداخت مالیات: 13
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی تجارت خارجی: 19
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی اجرای قراردادها: 3
- رتبه‌ی ایران در مولفه‌ی اتمام کسب و کار: 14

با توجه به اینکه عربستان در بهترین وضعیت منطقه قرار دارد، در افق چشم‌انداز لازم است اقدامات به گونه‌ای باشد که دستکم از وضعیت فعلی عربستان بهتر شود.

2- متغیرهای مؤثر بر کسب و کار در بخش بازرگانی

در مولفه‌ی تجارت خارجی، در شاخص فضای کسب و کار ایران نسبت به دیگر مولفه‌ها در میان کشورهای منطقه وضعیت چندان مناسبی نداشته و در رتبه نوزدهم قرار دارد. در این قسمت برای تحلیل دقیق‌تر علت قرار گرفتن ایران در این رتبه اجزای تشکیل دهنده این مولفه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جدول 2- رتبه‌ی کشورهای منطقه در مولفه‌ی تجارت خارجی

رتبه‌ی منطقه‌ای	رتبه‌ی جهانی	کشور
1	9	رژیم اشغالگر
2	14	امارات
3	16	عربستان
4	21	بحرین
5	24	مصر
6	36	قطر
7	38	تونس
8	59	ترکیه
9	64	مراکش
10	71	پاکستان
11	74	اردن
12	83	لبنان
13	85	فلسطین
14	104	کویت
15	111	سوریه
16	118	الجزایر
17	119	عمان
18	126	یمن
19	142	ایران

در مولفه‌ی تجارت خارجی اجزایی که رتبه‌ی یک کشور را تعیین می‌کنند شامل موارد زیر می‌باشد:

- مدت زمان صرف شده برای تجارت (واردات و صادرات)
- هزینه‌ی صرف شده برای حمل یک کانتینر بار تجاری در داخل کشور تا مبادی مرزی
- تعداد اسناد مورد نیاز برای تجارت

در جداول 3 و 4 به بررسی هر یک از این اجزای مولفه‌ی تجارت خارجی و مقایسه‌ی ایران با

کشورهای پیشرو در سطح جهانی و منطقه‌ای می‌پردازیم

جدول 3 - تعداد اسناد مورد نیاز برای صادرات در کشورهای منتخب*

مقایسه برخی کشورهای منتخب از نظر اسناد مورد نیاز برای صادرات (۲۰۰۹)										
عراق	ایران	یمن	اردن	عربستان	امارات	دانمارک	هنگ کنگ	سنگاپور	اسناد	Documents
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	بارنامه	Bill of lading
✓	✓	✓	✓	✓	✓				گواهی مبدأ	Certificate of origin
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	فاکتور تجاری	Commercial invoice
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	ترخیص گمرکی صادرات	Customs Export declaration
✓	✓								پروانه صادرات	Export license
	✓								بیمه نامه	Insurance policy
✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓	صورت هدل بندی	Packing list
✓	✓	✓							گواهینامه سلامتی / استاندارد فنی	Technical standard/health certificate
			✓		✓				سفارش ترخیص بار	Cargo Release Order
✓									گزارش بازرسی	Inspection report
✓									گزارش تأیید بازرسی پیش از حمل محموله	Pre-shipment inspection clean report of findings
✓									رسیدهای جایجایی در پایانه	Terminal handling receipts
			✓						فاکتور با مهر کنسولگری	Consular Invoice
		✓							رسید کشتیرانی	Shipping Note
۱۷۸	۱۴۲	۱۲۶	۷۴	۱۶	۱۴	۳	۲	۱	رتبه کشور در تجارت فرامرزی	
۱۰	۸	۶	۷	۵	۵	۴	۴	۴	تعداد مدارک مورد نیاز	

جدول 4 - تعداد اسناد مورد نیاز برای واردات در کشورهای منتخب*

مقایسه برخی کشورهای منتخب از نظر اسناد مورد نیاز برای واردات (۲۰۰۹)										
عراق	ایران	یمن	اردن	عربستان	امارات	دانمارک	هنگ کنگ	سنگاپور	اسناد	Documents
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	بارنامه	Bill of lading
✓	✓	✓	✓	✓	✓				گواهی مبدأ	Certificate of origin
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	فاکتور تجاری	Commercial invoice
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	ترخیص گمرکی واردات	Customs Import declaration
✓	✓								پروانه واردات	Import license
	✓								جواز ارز خارجی	Foreign exchange authorization
	✓								بیمه نامه	Insurance policy
✓	✓		✓	✓	✓		✓	✓	صورت هدل بندی	Packing list
✓	✓	✓	✓						گواهینامه سلامتی / استاندارد فنی	Technical standard/health certificate
	✓	✓	✓		✓		✓		سفارش ترخیص بار	Cargo Release Order
✓									گزارش بازرسی	Inspection report
✓		✓							گزارش تأیید بازرسی پیش از حمل محموله	Pre-shipment inspection clean report of findings
✓		✓			✓				رسیدهای جایجایی در پایانه	Terminal handling receipts
		✓							فاکتور با مهر کنسولگری	Consular Invoice
۱۷۸	۱۴۲	۱۲۶	۷۴	۱۶	۱۴	۳	۲	۱	رتبه کشور در تجارت فرامرزی	
۱۰	۱۰	۹	۷	۵	۷	۳	۴	۴	تعداد مدارک مورد نیاز	

* البته شرط گواهی‌های سلامتی و استاندارد فنی می‌تواند نشان‌دهنده توجه به بهداشت مردم چه در حوزه کالاهای وارداتی و چه کالاهای صادراتی باشد و موجب ارتقاء رتبه‌بندی بایستی باشد و نه نزول درجه ملاحظه می‌شود که کشورهایی که این استانداردها را رعایت نمی‌کنند نظیر سنگاپور، هنگ کنگ، امارات؛ عربستان حالت بندر آزاد دارند.

آیا برای ارتقای جایگاه ایران در شاخص‌های انجام کسب و کار و رقابت‌پذیری نیازی به مقررات زدایی³ است؟

سؤال اساسی آن که آیا سهولت کسب و کار مترادف با مقررات زدایی است؟ و یا اینکه لازمه رسیدن به یک جایگاه مطلوب در شاخص‌های رقابت‌پذیری و یا سهولت کسب و کار مقررات‌زدایی است؟

برای پاسخ به این سؤال اول باید درخصوص فلسفه ایجاد مقررات برای فعالیتهای مختلف من جمله کسب و کار اندیشید. دولت‌ها دارای وظایف ذاتی و اساسی هستند که بخشی از آن را در چارچوب تولید قوانین و مقررات انجام می‌دهد از جمله آن وظایف؛ وظیفه ایفاء، استیفاء و دفاع از حقوق مردم است.

دولت‌ها در حوزه‌های حاکمیتی و بخشهایی که تصدی دارند موظف به ایفاء حقوق مردم هستند و در تعاملات بین مردم با مردم و مردم با نهادهای مختلف عمومی و خصوصی دولت‌ها وظیفه استیفاء و دفاع از حقوق مردم را دارند.

اگر مقررات لازم که تعیین‌کننده حقوق و تکالیف متقابل مردم، حاکمیت و نهادهای مختلف است تولید نشوند چگونه وظیفه فوق‌الذکر قابل اجرا است. وظیفه بعدی دولت هدایت و نظارت فعالیتهای جامعه به سمت منافع عامه و رفاه عمومی است که آنهم نیازمند وضع قوانین مناسب است. وضعیت نامطلوبی که به وجود می‌آید بر اثر وضع قوانین نیست بلکه به علت تولید انبوه قوانین و ایجاد جنگل مقررات است، در این حالت قانون تولید شده بدون توجه به اثر آن بر سایر قوانین و تداخلات و تعارضات آن با سایر حوزه‌ها وضع می‌شود.

همانگونه که در سیاستهای کلی نظام اداری آمده است آنچه موردنظر است تنقیح مقررات با هدف ارتقای کارآمدی است. راهکارهای مرتبط آن است که:

- 1- اداره تنقیح مقررات در مجلس شورای اسلامی فعال شود.
- 2- مجلس شورای اسلامی و قوه قضائیه و نهادهای سیاستگذار مانند مجمع تشخیص مصلحت نظام و شورای عالی انقلاب فرهنگی در یک مطالعه جامع حوزه‌های نیازمند وضع قانون را

³ Deregulation

شناسایی کنند و وضع موجود را در آن حوزه بررسی نمایند و در یک برنامه زمانبندی معین به اصلاح همت گمارند.

3- سازوکار تنظیم مقررات با یک رویکرد انسجام‌گرا طراحی شود.

رسمیت بالا (وجود قوانین و مقررات) ممکن است انعطاف فرایندها را کاهش دهد اما بررسی نسبت آن با کارآیی فرایندها به واسطه تحقیقات مختلف مورد تأیید قرار نگرفته است. به ویژه در عصر فناوری اطلاعات و حاکم شدن ICT به علت ماهیت فناوری اطلاعات که براساس دستورالعمل‌های از پیش طراحی شده کار می‌کند، لازم است رسمیت لازم به وجود آید اما مسئله اساسی در حوزه رسمیت عبارت است از:

1- عدم شفافیت مقررات

2- به روز نبودن آنها

3- تعارضات و تداخل‌های فراوان

4- عدم نظارت کارآمد

5- فقدان نگرش سیستمی و فرایندی در هنگام طراحی مقررات

6- عدم تناسب بین ثبات مقررات و تغییرات محیطی

7- حاکمیت رویکرد تولیدی در مقررات به جای رویکرد تنقیحی

(به جای آنکه برای هر مسئله مستحده‌ای تولید قانون کنیم، به قوانین موجود بنگریم و آنها را تنقیح کنیم)

بنابراین رقابت‌پذیری و سهولت کسب و کار بیش از آنکه صرفاً ناظر بر مقررات باشد، ناظر بر کارآمدی فرایندها است و در این زمینه اجرای سیاستهای کلی نظام اداری بسیار نافع خواهد بود.

مهرماه 1389

منابع:

1- porter, Michael, what is competitiveness <http://insight.Iese.edu/doc.asp>

2- کلیه طبقه‌بندیها براساس گزارشات رسمی مجمع جهانی اقتصاد و بانک جهانی در سال 2010 می‌باشد.